

gennem lokale eksempler. Dette formidlingsigte forfejles. Dels kræver bogen et forudgående kendskab til perioden, som eksempelvis gymnasieelever næppe besidder, og dels er emnet for snævert. I denne sammenhæng havde det været ønskeligt med en bredere tilgang til emnet, hvor eksempelvis hverdagshistorien spillede en større rolle.

Bogens anden del handler om Margrethe Harboes dramatiske historie. I 1930'erne havde hun som meddeler for politiet kontakt til danske nazistkredse omkring DNSAP's stifter Cay Lembcke. Ubegrundede rygter i lokalsamfundet om hendes nazistiske sympatier kom ellers til at forfølge hende resten af livet. Først og fremmest fordi hun under besættelsen åbnede sit hjem for tyske officerer. Hendes sympati for Værnemagten var dog et skalkeskjul, som dækkede over hendes spionagevirksomhed, der bragte hende i kontakt med den engelske efterretningstjeneste. Harboes historie er fascinerende: dobbeltlivet i lokalsamfundet, spionagen og en dramatisk flugt til Sverige. Forfatteren har her, som i resten af bogen, foretaget en flittig kildeindsamling, men kilderne er i forhold til Harboes historie temmelig fragmentariske, og desværre kunne forfatteren ikke få adgang til hendes privatarkiv. Selv om Harboes historie er elementært spændende, fremstår denne del af bogen noget ujævn. Et forhold, der først og fremmest må tilskrives det begrænsede antal kilder.

I bogens tredje og mest interessante del skildres den engelske militære efterretningstjenestes aktiviteter i Danmark. At SIS (Secret Intelligence Service) var aktiv i Danmark, har længe været kendt, men mærkeligt nok har ingen nogen sinde undersøgt det nærmere. Interessen har først og fremmest været rettet mod SOE.

Også i forbindelse med undersøgel-

sen af SIS har der været problemer med restriktiv arkivlovgivning, men på trods af, at forfatteren ikke har kunnet få adgang til de engelske arkiver, er det imponerende, hvor meget der alligevel kan siges om SIS' aktiviteter her i landet. Først og fremmest på baggrund af oplysninger fra Stockholmsarkivet samt materiale fra den tyske kontraspionage lykkes det at påvise, at SIS' operationer i Danmark var betydeligt mere omfattende end hidtil antaget. Således opererede SIS ikke kun i Danmark efter aftale med SOE, men også på egen hånd, og i 1943 ekspanderede SIS sit netværk med over 50 meddelere. Organisationens største succes blev dog opnået før ekspansionen i 1943, da det lykkedes at indhente vigtige oplysninger om Tysklands raketvåbenprogram.

Et af de mest interessante aspekter i bogen er skildringen af SIS-agenternes mange brud på sikkerhedsregler. Det er forbavsende, at man drev efterretningsarbejde under så farlige omstændigheder og samtidig tilsidesatte helt basale sikkerhedsforanstaltninger. Dette resulterede da også i, at mange af personerne omkring SIS blev arresteret, og flere af dem blev henrettet.

Konstruktionen med at dele bogen op i tre dele, som ikke har ret meget med hinanden at gøre, betyder, at *Tand for tunge* får en ujævn struktur. Det havde været bedre, hvis forfatteren havde koncentreret sig om SIS og eventuelt udgivet den lokalhistoriske del i en selvstændig udgivelse. Dette skal dog ikke overskygge, at afsnittet om SIS er et vigtigt bidrag til forståelsen af det militære efterretningsarbejde i Danmark under Anden Verdenskrig.

Claus Bundgård Christensen

Helge Hagemann: *Under tvang. Mine-rydningen ved den jyske vestkyst 1945*. (Akademisk Forlag, 1998). 111 s., 168 kr.

Mere end 50 år efter Anden Verdenskrigs afslutning er krigsforbrydelser begået under dette historiens hidtil blodigste opgør stadig et følsomt emne. Genopdagelser af krigens brutalitet er ikke blot godt stof i medierne, men har ligeledes potentiale til at blive politisk aktuelt på regeringsplan. Vi ser det i starten af dette nye år i Sverige, hvor statsminister Göran Persson har måttet besvare spørgsmål i forbindelse med TV-programmer og skrivelser om svenske frivillige i Waffen SS. En journalist har skrevet om emnet og kan blandt andet dokumentere svensk tjeneste ved udryddelseslejren i Treblinka. Udenlandske observatører kræver kommissioner og retsforfølgelser, og pludselig udgør de for længst hedengange begivenheder en politisk varm kartoffel for en nation som Sverige, der prioriterer folkeoplysning og menneskerettigheder. Herhjemme havde vi i 1997 en lignende situation, hvor en debat om danske østfrontsfrivilliges krigsforbrydelser blandt andet fik den daværende radikale MF'er, Bjørn Elmqvist, til at stå frem i pressen og støtte tanken om nedsættelsen af en juridisk kommission.

Året efter dukkede en anden – ikke ukendt – beretning fra perioden op til overfladen og skabte nogen furor, der gav anledning til reaktioner også uden for landets grænser. Historien handlede om det minerydningsarbejde, der umiddelbart efter krigen, i 1945, blev udført af tyske soldater her i landet. Anledningen til debatten var Helge Hagemanns bog *Under tvang*, der var formet som en anklage mod Danmark, idet nationen angiveligt havde begået en krigsforbrydelse ved at lade tyske krigsfanger påtage sig dette farefulde arbejde, med ikke uanseelige tab til følge. Det Danmark, der efter krigen kunne bryste sig af at være anerkendt som allieret nation, havde i denne udlægning hurtigt misbrugt sin frihed. Sagen nåede blandt andet til

Østrig – et land, der ikke just er kendt for travlhed i bearbejdelsen af sin egen nazistiske fortid – hvor man i parlamentet tilsyneladende øjnede mulighed for erstatninger, idet der angiveligt var begået krigsforbrydelser mod østrigske medlemmer af den tyske værnemagt i Danmark. Affæren strandede dog, hvilket man nok får en ganske fornuftig forklaring på ved at tage Hagemanns bog under nærmere øjesyn.

Under tvang er skrevet ud fra et personligt perspektiv, for så vidt som Hagemanns far var medlem af Den Danske Brigade, der opholdt sig i Sverige indtil befrielsen. Faderen var dansk officer og fik en ledende rolle i organiseringen af minerydningen – noget han aldrig ville fortælle sin søn om. Men i modsætning til mange andre skribenter med »familære« relationer til deres emne, har Hagemann altså ikke skrevet et forsvarsværk om sin faders gerning.

Sproget er let forståeligt, og bogen er velskrevet og hurtigt læst. Der er således ikke tale om et omfangsrigt værk. Hovedteksten fylder lidt mindre end 100 sider og er ganske rigt illustreret. Bogens tese og konklusion slås fast allerede på bagsiden og videreudvikles i indledningen: Danmark overtrådte Genèvekonventionerne og begik en krigsforbrydelse ved at benytte tyske krigsfanger til det farlige og blodige minerydningsarbejde. Dette belyses i tre hoveddele. Den første handler om selve minerydningen, hvor opgavens tilblivelse og arbejdets udførelse beskrives. Kort fortalt, ifølge Hagemann, beordrede englenderne tyske tropper til at blive tilbage i Danmark for at iværksætte minerydningen. Danskere fra »brigaden« skulle fungere som observatører og sikre sig, at tyskerne gjorde arbejdet ordentligt. På foranledning af engelske direktiver skete dette blandt andet ved, at tyskerne efter rydning skulle marchere gennem minefelterne. Hagemann be-

skriver, at arbejdet skete under tidspres, at tyskerne ikke var ordentligt uddannet til opgaven, samt at de i hvert fald på et tidspunkt ikke modtog forplejning nok. Det samlede resultat var anseelige tab, ifølge officielle danske tal 149 dræbte og flere sårede – et tal, Hagemann betvivler og på baggrund af tyske opgørelser korrigerer til 250 dræbte og flere kvæstede og sårede (s. 69). Anden del omhandler det juridiske aspekt, og det er her, Hagemann søger at vise, hvorfor der var tale om en krigsforbrydelse. I den tredje og sidste del berøres aspekter af »efterspillet« – tiden efter 1945 og tavsheden omkring minerydningshistorien – ganske kort (10 sider).

Hagemann offentliggjorde sin tese i en kronik før publiceringen af *Under tvang* og modtog i den anledning, samt i forbindelse med selve udgivelsen, en del kritik. Alene bogens titel må der sættes et stort spørgsmålstejn ved, idet en væsentlig del af minerydterne rent faktisk meldte sig frivilligt. Det er et kritikpunkt, Hagemann kort og uden stor overbevisning søger at modbevise til sidst i bogen ved at henvise til en tysk officer, der meldte sig til minerydningen, ifølge Hagemann, fordi hans familie var i Danmark (s. 96). Endvidere behandler Hagemann aldrig, hvad der skete, hvis de tyske soldater ikke ønskede at rydde miner og måske udbad sig anden tjeneste. Sammenholdt med, at mange tilsyneladende meldte sig frivilligt, bliver resultatet, at den påståede »tvang« står tilbage som et postulat.

Selve beslutningsprocessen omkring minerydningen er central for Hagemanns tese, men er desværre underbelyst i bogen. Omdrejningspunktet er i realiteten et møde den 9. maj 1945 mellem engelske og danske repræsentanter samt Lindemann, den øverstbefalende for den tyske værnemagt i Danmark. Hvad der egentlig skete på det møde, bliver man dog ikke meget klogere på

ved at læse Hagemanns bog – det behandles i realiteten ikke. Han nøjes med at hæfte sig ved, at Lindemann efterfølgende påtager sig minerydningen og i en rømningsordre beordrer pionertropper til at blive i landet. Vi får aldrig noget at vide om den tyske holdning til dette, og man undrer sig over, at Lindemann ikke satte sig til modværge, kommenterede de engelske ordrer eller påberåbte sig Genèvekonventionerne, som også Tyskland havde underskrevet, hvis man fra tysk side mente sig udsat for en krigsforbrydelse. Da Hagemann ikke undersøger, hvad der egentlig skete på mødet den 9. maj, og ej heller ser nærmere på eventuelle tyske overvejelser, burde han i det mindste have behandlet de danske hændelser i en komparativ belysning. Hele den europæiske vestkyst var fyldt med tyske miner. Hvad skete der i andre lande, og hvad er der skrevet om dette? Hvordan foregik beslutningsproces og minerydning i Frankrig, Holland osv., og har nogen vurderet de moralske og folkeretlige aspekter af dette? Men heller ikke i den henseende bliver læseren af *Under tvang* klogere.

I det hele taget er der få udblik og overblik i teksten, hvor hændelser tematiseres og analyseres i forhold til internationale begivenheder eller for den sags skyld til den hjemlige politiske og stemningsmæssige situationen. De få forsøg, Hagemann gør på at give historien om minerydningen i Danmark et overordnet perspektiv, bygger endvidere på for lidt og langt fra dækkende litteratur. Et enkelt eksempel: Spørgsmålet om de tyske krigsforbrydelser og særligt den folkeretsstridige brug af krigsfanger behandles f.eks. ud fra Lord Russells *Hagekorsets svøbe*, der udkom ikke længe efter krigen og bærer præg deraf. Anden og langt mere relevant litteratur er tilgængelig – eksempelvis har Christian Streit skrevet *Keine Kameraden* (1978) om den tyske behandling af krigsfanger, og

Alfred Streim har i *Die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener im Fall Barbarossa* (1981) behandlet emnet med en utrolig detaljerigdom. Hagemanns litteratur er i det hele taget sparsom.

Sammenfattende må det siges, at tesen om »krigsforbrydelsen« er problematisk. Det virker, som om Hagemann har stirret sig blind på en juridisk indfaldsvinkel, selv om han ikke for alvor besidder kilderne til at underbygge denne. Bogens tese og anklage bygger i realiteten på meget få dokumenter, med Lindemanns rømningsordre efter den 9. maj og minerydningsansvarlig Hauptmann Geuers notat af 28. juli som de væsentlige omdrejningspunkter. Sidstnævnte er nok bogens mest interessante kilde, idet den beretter om dårlig forplejning og ringe disciplin blandt de tyske mineryddere.

Ifølge anmelderens mening havde det været langt mere interessant, hvis Hagemann havde ladet de juridiske spekulationer træde tilbage for andre perspektiver og overvejelser. Minerydningshistorien kunne f.eks. analyseres i forhold til stemningen efter befrielsen, med paralleller til blandt andet retsopgøret og situationen omkring de tyske flygtninge i Danmark. Hvordan behandlede man tyskerne og hvorfor? Et spørgsmål, der med fordel også kunne anskues på internationalt plan. Hvordan forløb befrielse og oprydning i andre tysk okkuperede lande? Inden for denne kontekst vil historien om minerydningen sandsynligvis bedre kunne foldes ud og give stof til eftertanke. For selv om *Under tvang* skyder forbi sit egentlige mål, så er minerydningen ved den jyske vestkyst ikke en køn historie. Den tåler nok yderligere opmærksomhed. Et mere definitivt svar på en række forhold omkring minerydningen – beslutningsprocessens forløb, den tyske holdning, forplejningen af minerydderne, deres frivillighed osv. – må vi nok vente med at få, til

Thomas Pedersen ved Tøjhusmuseet i København har færdiggjort sin ph.d.-afhandling om de tyske troppers tilstedeværelse i Danmark efter befrielsen.

Peter Scharff Smith

Bo Lidegaard: *Den højeste pris. Povl Bang-Jensen og FN 1955-59*. (Samleren, 1998). 270 s., 268 kr.

Som en udløber af sit arbejde med Kauffmann-biografien er Bo Lidegaard faldet over materiale, som har virket igangsættende for nærværende bogprojekt. Povl Bang-Jensen var Henrik Kauffmanns højre hånd på ambassaden i Washington under krigsårene og i den første efterkrigstid, indtil han i 1949 blev ansat i FN som Senior Political Officer i generalsekretærens afdeling for Political and Security Council Affairs. Bang-Jensen var faldet i unåde hos sine arbejdsgivere hjemme på Slotsholmen blandt andet som konsekvens af sin diplomatiske optræden under en indberetningsrejse hjem til København i den såkaldte påskekrises tidlige fase i marts 1948. Avancementsmulighederne i udenrigstjenesten var altså udtømte, og skiftet til en »central, men ikke meget fremtrædende stilling« (s. 27) i FN-organisationen var den acceptable mulighed, som bød sig for den amerikansk gifte danske diplomat.

Bang-Jensens indsats i FN-regi kastede ikke megen opmærksomhed af sig, indtil han i 1956 fik til opgave at analysere begivenhederne i forbindelse med opstanden i Ungarn og fra 1957 blev tilknyttet den Special Committee on the Problem of Hungary, som generalforsamlingen nedsatte i januar 1957. Komiteen bestod af repræsentanter fra fem medlemslande med den danske socialdemokrat Alsing Andersen som formand. Bang-Jensen skulle som FN-medarbejder assistere komiteen i dens arbejde.

Arbejdet i Ungarnskomiteen blev i